

ЛАУХІНА І.С.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії
та практики іноземних мов,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

ПАЛАДЬЄВА А.Ф.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії
та практики іноземних мов,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

ЛИТВИНЕНКО В.Ю.,

старший викладач кафедри теорії
та практики іноземних мов,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОГО НАВЧАННЯ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ

The article considers the issue of changes in the policy on religious education of students in public schools of the department of Alsace-Moselle (east of France). The modern strategy of religious education of schoolchildren in this area was developed by the government at the beginning of the XXI century after the publication of the report of the Commission on the observance of the principle of secularism in the French Republic. In this region, students in public schools had the opportunity to study the Catholic, Protestant or Jewish religions. Religious education was carried out under the patronage of local authorities, the participation of religious figures in educational work with young people was regulated by a special agreement between

representatives of regional administrations and churches. Today, primary schools in Alsace-Moselle are denominational, religious education is conducted separately with students - representatives of each of the official denominations within the subject "Religion". Secondary schools (colleges and lyceums) are non-denominational, but they also have religious instruction. The subject "Religion" is a school discipline, which is characterized by cultural and interdisciplinary openness, its center is the axiological component. At the initiative of school teachers of religion, a number of collective projects of appropriate content under the slogans "cultural and religious awakening" and "modern communication" were launched, in addition, teachers consider charity as an important component of religious education. It is concluded that the traditional religious education in France is currently being modernized in accordance with the peculiarities of French society as multicultural and multi-confessional, recognizing the need to adhere to an interdisciplinary approach to religious education of students, combining or to refuse them.

Key words: religious education, training courses of religious content, interdisciplinary approach, principle of interfaith.

У статті розглядається питання змін у політиці щодо релігійного навчання учнів у державних школах департаменту Ельзас-Мозель (схід Франції). Сучасна стратегія релігійної освіти школярів на цій території була розроблена урядом країни на початку XXI століття після оприлюднення звіту Комісії з питань дотримання принципу світськості у Французькій Республіці. У цьому регіоні в громадських школах учні мали змогу вивчати католицьку, протестантську або юдейську релігії. Релігійне навчання здійснювалося під патронатом місцевої влади, участь релігійних діячів у виховній роботі з молоддю регулювалася спеціальною угодою між представниками регіональних адміністрацій та церквами. Сьогодні початкові школи в Ельзас-Мозелі є конфесійними, релігійне навчання проводиться окремо з учнями – представниками кожної з офіційних конфесій в межах навчального предмета «Релігія». Середні загальноосвітні заклади (колежі та ліцеї) позаконфесійні, однак у них також запроваджено релігійне навчання. Предмет «Релігія» є шкільною дисципліною, якій притаманні культурна й міждисциплінарна відкритість, її осередком є аксіологічний складник. З ініціативи шкільних викладачів релігії започатковано низку колективних проєктів відповідного змісту під гаслами «культурне та релігійне

пробудження» й «сучасне спілкування», крім того, педагоги розглядають благодійництво як важливий компонент релігійного навчання учнів. Зроблено висновок, що наразі відбувається модернізація традиційної релігійної освіти у Франції відповідно до врахування особливостей французького суспільства як полікультурного й багатоконфесійного, визнання необхідності дотримуватися міждисциплінарного підходу до релігійної освіти школярів, поєднувати релігійне навчання з полікультурною та громадянською освітою, поважати право учнів на свободу вибору релігійних курсів або ж на відмову від них.

Ключові слова: релігійне навчання, навчальні курси релігійного змісту, міждисциплінарний підхід, принцип міжконфесійності.

В статье рассматривается вопрос изменений в политике относительно религиозного обучения учащихся в государственных школах департамента Эльзас-Мозель (восток Франции). Современная стратегия религиозного образования школьников на этой территории была разработана правительством страны в начале XXI века после обнародования отчета Комиссии по вопросам соблюдения принципа светскости во Французской Республике. В этом регионе в общественных школах ученики имели возможность изучать католическую, протестантскую или иудейскую религии. Религиозное обучение осуществлялось под патронатом местной власти, участие религиозных деятелей в воспитательной работе с молодежью регулировалось специальным соглашением между представителями региональных администраций и церквями. Сегодня начальные школы в Эльзас-Мозеле являются конфессиональными, религиозное обучение проводится отдельно с учениками – представителями каждой из официальных конфессий в пределах образовательного предмета «Религия». Средние общеобразовательные учреждения (коллежи и лицеи) внеконфессиональные, но в них также введено религиозное обучение. Предмет «Религия» является школьной дисциплиной, которой присущи культурная и междисциплинарная открытость, ее средоточием является аксиологическая составляющая. По инициативе школьных преподавателей религии начато ряд коллективных проектов соответствующего содержания под девизами «культурное и религиозное пробуждение» и «современное общение», кроме этого, педагоги рассматривают благотворительность как важный компонент религиозного обучения учащихся. Сделано вывод,

что сейчас происходит модернизация традиционного религиозного образования во Франции в соответствии с учетом особенностей французского общества как поликультурного и многоконфессионального, признания необходимости придерживаться междисциплинарного подхода к религиозному образованию школьников, совмещать религиозное обучение с поликультурным и гражданским образованием, уважать право учеников на свободу выбора религиозных курсов или же отказ от них.

Ключевые слова: религиозное обучение, учебные курсы религиозного содержания, междисциплинарный подход, принцип межконфессиональности.

Постановка проблеми. У зв'язку із реформами, які відбуваються в сучасній вітчизняній освіті, пов'язаними з Новою українською школою, активізувалася проблема вивчення релігії в державних навчальних закладах. Зокрема йдеться про обсяг релігієзнавчих знань, форми й методи їх викладання відповідно до концепції НУШ та світського характеру освіти, їх виховного потенціалу для формування морально-етичних цінностей учнівської молоді. Особливої ваги це питання набуває в річницю загальноєвропейської стратегії полікультурності в шкільному освітньому процесі та суспільному житті. **Актуальність** теми статті зумовлена потребою всебічного й цілісного вивчення проблеми впровадження в українську національну систему освіти предметів духовно-морального спрямування. **Аналіз останніх джерел і публікацій** свідчить, що цю проблему досліджували французькі, російські та вітчизняні науковці Ж.-П. Віллем, Ж.-П. Ріу, Р. Дебре, І. Понкін, І. Лаухіна.

Мета статті – проаналізувати досвід релігійного навчання учнів у східних регіонах Франції, зокрема на території історичної області Ельзас-Мозель.

Виклад основного матеріалу. Сучасна стратегія релігійної освіти школярів у східних французьких землях була розроблена урядом країни ще на початку ХХІ століття. Поштовхом до її ухвалення послужив звіт Комісії з питань дотримання принципу світськості у Французькій Республіці, наданий президенту Франції у 2003 році. Цей документ отримав назву «Звіт Стазі» за ім'ям голови комісії, відомого політичного діяча, Арбітра Республіки Бернара Стазі [7].

У Звіті члени комісії звернули увагу на зміни в політиці щодо релігійного навчання учнів у громадських школах департаменту Ельзас-Мозель. У цьому регіоні в громадських школах учням пропонували для вивчення католицьку, протестантську або юдейську релігії. У тамтешніх ліцеях релігійне навчання здійснювалося під патронатом місцевої влади й узгоджувалося із завданнями

громадянського виховання учнівської молоді. Участь релігійних діячів і проповідників у виховній роботі з ліцеїстами не заборонялася, однак регулювалася спеціальною угодою, яку представники регіональних адміністрацій укладали з церквами. Такий підхід до релігійного навчання й виховання шкільної молоді отримав громадську підтримку не лише в Ельзас-Мозелі, але й у трьох сусідніх департаментах.

Як відомо три департаменти Східної Франції – Нижній Рейн, Верхній Рейн та Мозель, які межують з Німеччиною, – мають особливу історичну долю: у кінці XIX – на початку XX століття вони приєднувалися то до Франції, то до Німеччини. Так, після війни 1870 року згідно з Франкфуртським договором від 10 травня 1871 року Ельзас-Мозель увійшов до складу Німеччини й уважався землею Німецької імперії. У 1918 році цей регіон знову став французьким, однак на його території залишались чинними як французькі закони, що існували до 1871 року, так і німецькі часів Німецької імперії, зокрема юридичні документи землі Ельзас-Лотарингія.

Серед успадкованих французьких законів були й такі, що унормовували стосунки держави з культовими організаціями, зокрема йдеться про Конкордат 1801 року. Загалом Конкордат – це назва будь-якого договору або угоди; але в нашому контексті це угода між Папою Римським та світською владою. Відповідно до строгого конфесійного римського слововжитку Папа укладав Конкордати лише з главами католицьких держав, аналогічні угоди з некатолічними урядами класифікуються як конвенції.

Обіймаючи посаду першого Консула, Наполеон Бонапарт уклав 15 липня 1801 року з Папою Пієм VII Конкордат, який набув чинності у квітні 1802 року й до цього часу є визначальним щодо правових засад діяльності церков у Французькій державі.

Конкордат, по суті, поклав край спричиненим революцією переслідуванням релігій та церков. У період перебування регіону в складі Німеччини були скасовані закони про культи, введені в дію відповідно до Конкордату 1801 року, натомість 9 грудня 1905 року був прийнятий закон «Про відокремлення церкви від держави» [2].

Звичайно, коли Ельзас-Мозель знову став французьким, уряд прем'єр-міністра Ерріо намагався знову запровадити закон «Про відокремлення церкви від держави й держави від церкви», але ця спроба викликала такий потужний опір населення, що від неї довелося відмовитись.

Так само, коли Ельзас-Мозель, анексований у 1940 році Третім рейхом, повернувся під юрисдикцію Французької держави, це майже не вплинуло на традиційний культовий устрій у регіоні. Саме цим сьогодні пояснюється особливий статус Ельзас-Мозеля у Французькій Республіці. Там офіційно визнано чотири культи: католицизм, лютеранство, реформаторство та юдаїзм; свя-

щеники, пастори й рабини знаходяться на державному обліку; державний університет Марка Блока (Страсбург) має два богословських факультети, а в державних школах відбувається обов'язкове релігійне навчання учнів [4].

Згідно з законом Фаллу «Про народну освіту» початкові школи в Ельзас-Мозелі є конфесійними, релігійне навчання проводиться окремо з учнями – представниками кожної з офіційних конфесій [30]. Середні загальноосвітні заклади (коледжі та ліцеї) не є конфесійними, однак так само, як і в початкових класах, там запроваджено релігійне навчання.

Відтак релігія є обов'язковою (а не елективною) дисципліною в школах Ельзасу та Мозеля. Можливість отримати звільнення від відвідування уроків релігії надається учням відповідно до постанови Державної Ради від 1936 року, підтвердженої в 1974 році [5].

У разі відмови від курсу релігії діти мають прослухати додатковий альтернативний курс морального навчання. Під час вступу до школи батьки учня або він сам, якщо йдеться про учня старшого шкільного віку, мають бути поінформовані про наявність у школі предмета «Релігія» як обов'язкового, а також дати письмову згоду на його вивчення, указуючи при цьому конфесійну належність (католик, протестант, юдей). У цій же анкеті зазначено про можливість та умови звільнення від обов'язкового відвідування уроків «Релігії». Про лібералізацію цих процедур йдеться в згаданому вище звіті Стазі, а саме: «Існуюча практика, яка зобов'язує батьків особисто писати заяву, на підставі якої їхні діти можуть бути звільнені від релігійного навчання, потребує перегляду. Батькам на початку шкільного року достатньо внести помітку «так» чи «ні» в стандартний формуляр-пропозицію щодо відвідування учнями курсів релігійного навчання» [1].

Наскільки популярними й затребуваними серед учнів та їхніх батьків є навчальні курси релігійного змісту, можна зрозуміти з матеріалів симпозиуму «Релігійне навчання в державній школі», організованого Страсбурзьким Центром соціологічних досліджень та громадської діяльності 15 листопада 2017 року, а також зі звіту ректора Страсбурзької Академії на тему «Релігійне навчання в державних закладах» (2017 р.). Згідно з оприлюдненими в цих документах даними, станом на 2016-2017 рр. заняття з релігії відвідували 81% учнів ельзаських початкових шкіл, 49% учнів коледжів і тільки 10% ліцеїстів. Як бачимо, серед старших за віком учнів кількість тих, хто вивчає «Релігію», є найменшою. У Мозелі ця різниця є ще відчутнішою: «Релігію» вивчають 96% учнів коледжів і лише 4% ліцеїстів (2016-2017 рр.). А в 2018-2019 роках згідно з відомостями ректорату Страсбурзького університету на курси релігійного навчання записалися 30,4% учнів коледжів, а для Мозеля цей показник відповідно становив 23,6% [8].

У колежах Ельзасу відсоток відвідування релігійного навчання є тим вищим, чим більше учнів європейського походження там навчається. Наразі наявність учнів – вихідців з мусульманських країн – змінює зазначений показник у бік зниження, оскільки в школах Ельзас-Мозеля немає призначених для цих школярів релігійних курсів. Водночас опитування, проведене у 2018 році газетою «Dernieres nouvelles d'Alsace» разом зі Страсбурзьким науково-дослідним комерційним інститутом, показало, що 7% населення Ельзас-Мозеля становлять мусульмани [1]. І це спонукає до думки про нерівні можливості й несправедливість відносно цієї групи населення, діти-вихідці з якої не мають змоги вивчати в школі іслам як релігію свого народу. До речі, у звіті Стазі якраз ідеться про те, що в Ельзас-Мозелі вивчення мусульманської релігії має бути запропоноване учням на тих самих підставах, що й вивчення інших релігій [7] .

Той факт, що 81% учнів ельзаських початкових шкіл відвідує уроки релігії, свідчить, що більшість французьких родин схвально ставиться до наявності цих уроків у шкільному розкладі [1]. Навіть батьки, які не мають зв'язку з жодною релігійною організацією й не визначились у своєму ставленні до релігії, сподіваються, що релігійне навчання сприятливо позначиться на вихованні їхніх дітей. Водночас зменшення кількості учнів, які відвідують такі заняття, відповідно до їх дорослішання, говорить про те, що молодь не є одноставною з батьками в цьому питанні. І хоча Ельзас-Мозель вирізняється з-поміж інших регіонів Франції як релігійно активний, його також торкається криза міжгенераційного зв'язку та взаємопорозуміння.

Однією з істотних причин незацікавленості учнів колегів та ліцеїв релігійним навчанням є недостатня розробленість відповідних теоретичних і практичних засад діяльності школи, що спонукає французьких учителів удаватися до партнерської взаємодії в цій надважливій справі з багатьма зацікавленими структурами й суб'єктами [4] .

Так, останнім часом з ініціативи шкільних викладачів релігії було започатковано низку колективних проєктів відповідного змісту під такими гаслами, як «культурне та релігійне пробудження» й «сучасне спілкування». Ці нові ініціативи реалізуються завдяки зусиллям багатьох викладачів релігії, дирекції й викладацького корпусу Страсбурзького університету. Спрямовані вони переважно на розширення аудиторії слухачів релігійних курсів, а також на утвердження принципу міжконфесійності в їх викладанні.

Співробітники відділу «Цінності» ректорату Страсбурзького університету розробили план інтеграції викладачів вищої та середньої школи із зацікавленими структурами та суб'єктами щодо релігійного навчання в річищі політики відкритої світськості та демократичного громадянства. Згідно з цим планом «Релігія» тлумачиться як шкільна дисципліна, якій притаманні: а) культурна

відкритість, тобто надання знань про релігійну культуру різних народів; б) міждисциплінарна відкритість, яка передбачає тісний зв'язок з програмами інших шкільних дисциплін. Аксиологічний складник визнається осередком релігійної освіти, і саме довкола цінностей, на думку французьких фахівців, мають відбуватися бесіди, дискусії, розмірковування вчителів з учнями на релігійну тематику [6].

З огляду на це таким педагогічним підходом позначений навчальний курс «Культурне та релігійне пробудження», який пропонують учням у ліцеї загального й технічного навчання в місті Гагенау (Нижній Рейн). Цей навчальний курс ґрунтується на таких засадах:

- добровільне відвідування учнями;
- апелювання до свідомості школярів у ході релігійного навчання, опікування їхньою соціалізацією в класі, у школі, у суспільстві загалом;
- використання досягнень таких наук, як антропологія, психологія, етика, історія релігій, Богослов'я;
- залучення потенціалу комунікаційних технологій та громадянського виховання для досягнення навчально-виховних цілей курсу, зокрема допомогти учням самоідентифікуватися («Хто я?»), навчити їх спілкуватися («Хто ти?»), пробудити громадянську ініціативу («Що ми робитимемо?»).

У ліцеї, про який ідеться, діють католицький та протестантський благодійні осередки, які спільно опікуються притулком «Casa». Педагоги розглядають благодійництво як важливий складник релігійного навчання учнів [1].

У ліцеї Ж.-В. Понселе в місті Сент-Авольд (Мозель) релігійне навчання учнів другого й третього років навчання (другий та випускний класи) має на меті краще ознайомити ліцеїстів з найбільш поширеними світовими релігіями засобами багатьох навчальних дисциплін та за участі викладачів-представників таких релігій, як юдаїзм, католицизм, протестантизм та іслам. До викладання відповідних навчальних курсів долучаються вчителі різного фаху. Наприклад, учитель німецької мови бере участь у розмові про постать Мартіна Лютера, учитель історії та географії – про походження та географічне поширення релігій. Програмою з релігійної освіти передбачено відвідування ліцеїстами історичних пам'яток та культових споруд [9].

Екуменічна (від екуменізм – рух за об'єднання християнських церков) благодійна організація міста Саверн (Нижній Рейн) звернулася до ліцеїстів з такими словами: «Ми запрошуємо тебе записатися на курс релігії, ми пропонуємо тобі шляхом обговорення різних тем і питань поглибити твою Віру й релігійну культуру. Ти можеш зустрітися з нами на подвір'ї Центру педагогічної документації або в інтернаті й поспілкуватися або знайти того, хто уважно вислухає тебе» [1].

Зазначимо, що на сході Франції ще в 1996 році розпочалися зміни в політиці взаємодії школи й релігії, вони стали новим етапом у вихованні «довершеної особистості», тому дирекція ліцею міста Саверн (Нижній Рейн), у цілому сприймаючи вищевказані починання дуже позитивно, висловила бажання запровадити для учнів навчальні курси на кшталт «релігійного та культурного пробудження». Ось як, наприклад, оцінює одну з таких освітніх програм під назвою «Сучасне спілкування» директор професійного ліцею м. Шонгауера пан Кальмарі: «Я схвалюю цю ідею тому, що молодь у професійному ліцеї не здобуває жодних філософських знань, і подібні навчальні курси – це добра нагода для учнів поміркувати разом з учителями над глобальними проблемами нашого часу» [9].

А в ліцеї Куффіньяль (Страсбург) викладачі католицької та протестантської релігій спільно реалізують проєкт, частиною якого є опікування дитячим притулком «з метою соціалізації та культурного й релігійного пробудження дітей та молоді», а також протидії таким явищам, як насильство, приниження людської гідності, дискримінація тощо. Директор ліцею, позитивно оцінюючи досягнуті результати, говорить про те, що ця діяльність здобула схвальний відгук у ліцеїстів та їхніх батьків. Суголосну попередній думку висловлює директор інтернаціонального страсбурзького ліцею Понтоньє, зазначаючи, що робота, яка проводиться викладачами релігії в рамках зазначеного проєкту, «добре вписується в діяльність навчального закладу і є, безумовно, корисною для його успішного функціонування» [10].

Висновки. Розглянутий вище досвід релігійного навчання учнів у східних регіонах Франції, зокрема в Ельзас-Мозелі, засвідчує, на нашу думку, модернізаційні тенденції в цій педагогічній галузі. Вони полягають передусім у врахуванні наслідків секуляризаційних процесів, особливостей французького суспільства як полікультурного й багатоконфесійного, а також у визнанні необхідності дотримуватися міждисциплінарного підходу до релігійної освіти школярів, поєднувати релігійне навчання з полікультурною та громадянською освітою, поважати право учнів на свободу вибору релігійних курсів або ж на відмову від них.

Список використаних джерел:

1. Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХ-го століття / Віллем Жан-Поль; пер. з фр. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. 331 с.
2. Закон «Про відокремлення Церкви від держави», 1905 р. – Режим доступу: <http://www.education.gouv.fr/bo/2004/21/meng0401138c.htm>.
3. Закон Фаллу «Про народну освіту», 1850 р. – Режим доступу: <http://www.education.gouv.fr/bo/2004/21/meng0401138c.htm>.

4. Лаухіна І. С. Релігійнознавчий компонент змісту загальної середньої освіти Франції: монографія. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2014. 247 с.
5. Постанова Державної Ради від 1936 та 1974 рр. – Режим доступу: <http://www.education.gouv.fr/bo/2004/21/meng0401138c.htm>.
6. Debray Régis. Rapport au ministre de l'Education nationale «L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque» [Electronic resource] / Régis Debray. – Odile Jacob, février, 2002. – P. 62. – URL: <http://www.state-religion.ru/cgi/run.cgi?action=show&obj=1640>.
7. Rapport de la Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République remis au Président de la République, 11.12.2003. Commission présidée par Bernard Stasi / переклад доповіді Комісії Бернара Стасі з фр.: М. В. Асмыс і І. В. Понкін. Paris: La Documentation française, 2004. 166 p.
8. Riou Jean-Pierre. Inspecteur général de l'Education nationale. L'enseignement du fait religieux à l'école [Electronic resource] / Jean-Pierre Riou. – URL: http://www.eduscol.education.fr/DO126/religion_modernite.pdf.
9. Willaime J.-P. L'enseignement religieux à l'école publique dans l'Est de la France: une tradition entre déliquescence et recomposition / Jean-Paul Willaime // Social compass. 2000. № 3. P. 64-66.
10. Willaime Jean-Paul. L'enseignement des faits religieux: perspectives européennes [Electronic resource] / Jean-Paul Willaime. – URL: <http://eduscol.education.fr/index.php?/DO57/accueil.html>.

Transliteration of References

1. Villem Zh.-P. Yevropa ta relihii. Stavky XX-ho stolittia / Villem Zhan-Pol; per. z fr. K.: DUKh I LITERA, 2006. 331 c.
2. 2. Zakon «Pro vidokremlyeniya Tserkvy vid derzhavy», 1905 r. – Rezhym dostupu: <http://www.education.gouv.fr/bo/2004/21/meng0401138c.htm>.
3. Zakon Fallu «Pro narodnu osvitu», 1850 r. – Rezhym dostupu: <http://www.education.gouv.fr/bo/2004/21/meng0401138c.htm>.
4. Laukhina I. S. Relihiieznachnyi komponent zmistu zahalnoi serednoi osvity Frantsii: monohrafiia. Uman: FOP Zhovtyi O.O., 2014. 247 s.
5. Postanova Derzhavnoi Rady vid 1936 ta 1974 rr. – Rezhym dostupu: <http://www.edusatiop.gouv.fh/bo/2004/21/meng0401138s.htm>.
6. Debray Régis. Rapport au ministre de l'Education nationale «L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque» [Electronic resource] / Régis Debray. – Odile Jacob, février, 2002. – R. 62. – URL: <http://www.state-religion.ru/cgi/run.cgi?action=show&obj=1640>.
7. Rapport de la Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République remis au Président de la République, 11.12.2003.

Commission présidée par Bernard Stasi / pereklad dopovidi Komisii Bernara Stazi z fr.: M. V. Asmus i I. V. Ponkin. Paris: La Documentation française, 2004. 166 p.

8. Riou Jean-Pierre. Inspecteur général de l'Éducation nationale. L'enseignement du fait religieux à l'école [Electronic resource] / Jean-Pierre Riou. – URL: http://www.eduscol.education.fr/DO126/religion_modernite.pdf.
9. Willaime J.-P. L'enseignement religieux à l'école publique dans l'Est de la France: une tradition entre déliquescence et recomposition / Jean-Paul Willaime // Social compass. 2000. № 3. P. 64-66.
10. Willaime Jean-Paul. L'enseignement des faits religieux: perspectives européennes [Electronic resource] / Jean-Paul Willaime. – URL: <http://eduscol.education.fr/index.php?./DO57/accueil.html>.

LAUKHINA Inna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

E-mail: islaukhina@gmail.com

PALADIEVA Alla

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

E-mail: alla-paladieva@ukr.net

LYTVYNNENKO Viktor

Senior Lecturer, Department of Theory and Practice of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

E-mail: victorlitvinenko@gmail.com

FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF THE INDIVIDUAL THROUGH THE INTRODUCTION OF RELIGIOUS EDUCATION: THE EXPERIENCE OF FRANCE